

KULTURNÍ SITUACE PŘED VYSTOUPENÍM KONÁČOVÝM

Renesanční kultura vzniká v Itálii ve 13. století.¹⁾ Tehdy v některých italských městských státech — hospodářsky velmi silných — vedl vývoj k nadměrnému bohatství jedné části obyvatelstva a dále zcela logicky k tyranii jako obraně proti lidovým hnutím. Bohatství kupců, přepych bankéřů a moc kondotiérů se začaly odrážet i v kulturní oblasti. Bohatnoucí buržoazie se obklopuje staviteli, sochaři, malíři, spisovateli, hudebníky, právníky a lékaři — inteligencí, která pro ni vytváří novou kulturu. Tu její iniciátoři opírají o tradici kultury antické, mimo jiné také proto, že i ona svého času sloužila městům. Návrat k antice, který byl podněcován i probuzeným italským nacionalismem, je tudíž hlavním heslem epochy.

Na obrození dosavadní středověké vzdělanosti kulturními a životními principy antiky nelze ovšem redukovat celou problematiku doby. Nešlo o pasivní využití dědictví starověku, ale o jeho tvořivé zapojení do kulturních potřeb rané italské buržoazie, jež bylo umožněno tím, že vztah antických lidí k životu byl renesančním lidem bližší než středověký životní styl. Stejně jako lidé antiky kladou i oni důraz na pozemský život, na jeho plné rozvíjení a vyžití, na všestranné poznání světa, na uplatnění nároku individua mít vlastní morálku — a těmito rysy se odlišují od středověké askeze a od úsilí plnit náboženské mravní zásady, od zaměření na posmrtný život, pohrdání světským poznáním a nevírou v jeho možnosti, od kolektivistické církevní morálky.

Se snahou po všestranném poznání světa souvisí rozmach přírodovědného bádání a řada technických zlepšení a vynálezů. Ke změnám dochází ovšem v celé nadstavbě, tedy nejen ve vědě a v umění, ale i ve filosofii, v politice a morálce.²⁾

¹⁾ Literatura o renesanci, zvláště italské, je velmi bohatá. Italskou renesanci zevrubně objasnil Jacob Burckhardt v díle *Die Kultur der Renaissance in Italien* (Basel 1860). Spis byl pak ještě několikrát doplněn a znovu vydán. Do češtiny jej přeložil K. Kovář, *Kultura renesanční doby v Itálii* (díl I—II, Praha 1912). Významná je práce Ludwiga Geigera *Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland* (Berlín 1882) a kniha Konrada Burdacha *Reformation, Renaissance, Humanismus* (Berlín 1918). Z naší historické literatury uvádím hutnou studii Josefa Šusty *Rozmach renesance v Itálii a souvěká Evropa západní* (Dějiny lidstva od pravěku k dnešku V, str. 1—138, Praha 1938). Nejnověji podal přehled literatury o renesanci František Šmahel ve stati *Základní problematika renesance a humanismu* (ČCH VII — 1959, str. 142—164).

²⁾ Srov. *Dějiny středověku I*, zpracované za redakce akad. J. A. Kosminského a dopisujícího člena Akademie věd SSSR S. D. Skazkina (SNPL, Praha 1957).

Zvláště převratná byla renesance v umění — a právě tato oblast, která trvalé místo vyhradila světským tématům, optimismu a realistickému zobrazování skutečnosti, přežívá do dneška.

V 15. století v důsledku růstu buržoazních prvků uvnitř feudálního systému některých evropských zemí vzniká a rozvíjí se renesanční kultura i ve Francii, Anglii, Španělsku, Německu, v Uhrách i v Čechách. Nikde však nedochází k náhlým změnám v oblasti kultury, protože renesanční prvky pronikají do struktury středověké scholastické vzdělanosti nenápadně a pozvolna. Renesance je v různých zemích různá; její vývoj podmiňovala politická, hospodářská a společenská situace určité země, její kulturní vyspělost a míra třídních rozporů.

V Čechách se nová kulturní situace stává obecnou vlastně až v 16. století. Její rozvoj v této době je těžko pochopitelný bez objasnění počátků humanistického úsilí, které sahají do doby předhusitské — do období vlády Karla IV. První etapu humanismu na naší půdě vypsál důkladně Josef Truhlář v *Počátcích humanismu v Čechách*.³⁾ Po pracích Adámkových⁴⁾ a knize Friedjungově⁵⁾ věnoval Truhlář znovu pozornost stykům Karla IV. s Petrarkou⁶⁾ a ukázal, že humanismus v době Karlově nezapustil u nás hlouběji kořeny, nýbrž že se dotkl jen několika historických postav blízkých panovníkovi.⁷⁾ Mezi tyto osobnosti patřil arcibiskup Arnošt z Pardubic, olomoucký biskup Jan Očko z Vlašimě a zejména císařský kancléř Jan ze Středy. Ten měl nejčilejší styky s renesanční Itálií a zasloužil se o přenesení humanistických snah na Moravu, když se stal r. 1374 po sesazení z kancléřského úřadu správcem olomouckého biskupství. Vedle něho podporoval humanistické úsilí na Moravě markrabě Jošt,⁸⁾ jehož sekretář Ondřej z Třeboně dlel nějakou dobu v Itálii.⁹⁾

Kromě několika historických osobností byli prvními přívrženci humanismu hlavně písaři kanceláří, a to nejen panovníckých, ale i některých důležitějších kanceláří šlechtických (např. rožmberské), kteří byli okouzleni stylem humanis-

³⁾ Praha 1892. Pokračováním *Počátků* je spis *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* (Praha 1894).

⁴⁾ Karel Adámek, *Čechy a Itálie v století XIV.* (Matice lidu, roč. IX, čís. 5, Praha 1875), *Čtrnáctý věk* (Matice lidu, roč. XII, čís. 5, Praha 1878).

⁵⁾ Heinrich Friedjung, *Kaiser Karl IV. und sein Antheil am geistigen Leben seiner Zeit.* Wien 1876.

⁶⁾ Petrarka se na Karla IV. obrátil se svými politickými plány na obnovení starořímského impéria. K tomu srov. začátek III. kapitoly.

⁷⁾ Kardos Tibor ve spise *A magyarországi humanizmus kora* (Budapest 1955, str. 39 až 41) vysvětluje pronikání humanismu do Čech v této době úsilím Karla IV. o vytvoření centralizované moci a o zvýšení kulturní i politické úrovně své kanceláře v duchu humanismu.

⁸⁾ J. Truhlář se na str. 14 svého spisu odvolává na Voigtovu zprávu (*Die Wiederbelebung des classischen Alterthums*, 2. vyd., Berlín 1880—1881, II. svazek, str. 274), že Jošt si dal ve Florencii přepisovat Petrarkův spis *De vitis virorum illustrium*.

⁹⁾ Po smrti markraběte Jošta a jeho kancléře Ondřeje z Třeboně se na Moravě ztrácejí stopy po humanismu, s nímž se zde pak setkáváme až v druhé polovině 15. století, kdy podněty vycházejí od olomouckého biskupa Tasa Černožského z Boskovic.

tické epistolografie. Počáteční kontakt s italským humanismem je tedy jen vnějškový, neusiluje o proniknutí do renesančního myšlení. Humanismus v době Karlově musel nutně být hnutím exkluzivním, protože ekonomická situace nedovolovala jeho větší rozšíření; ztrácí se už v době Václava IV., z níž není znám žádný význačnější zástupce humanismu. Husitské hnutí pak náboženskou formou probíjí sociální a národnostní požadavky, z nichž některé, např. užívání národního jazyka ve všech oblastech kultury, nadřazenost moci státní nad církevní aj., vytyčovali i pokrokoví nositelé humanistické vzdělanosti a na které pak záměrně navazovali naši národní humanisté — vedle Všehrda, Ř. Hrubého a Konáče hlavně O. Velenský, stále nedocenený ve svém vyhraněně kritickém protipapežském postoji.

V době husitské se myšlenkoví představitelé našeho revolučního hnutí dostali do styku s člověkem, který byl propagátorem humanistických myšlenek a forem ve střední Evropě a jehož zásluhou vzniká u nás znova zájem o humanistický literární styl. Byl to E. Sylvius, který se jako císařský diplomat zúčastnil také jednání na koncilu basilejském. V císařské kanceláři byli Sylviovými kolegy někteří Češi, jako Jan Tůšek z Pacova a Václav z Bochova, se Sylviem měl přátelské styky i Václav z Krumlova, kterému Sylvius daroval mnoho vzácných rukopisů.⁴⁰⁾ Nejvíce si však Sylvius z Čechů oblíbil Prokopa z Rabštejna, jemuž věnoval své dopisové *Somnium de Fortuna*, jež do češtiny přeložil r. 1516 M. Konáč.⁴¹⁾

Sylviovův spis *Pentalogus de rebus ecclesiae et imperii* zapůsobil na první naše humanistické dílo — na latinsky psaný *Dialog Jana z Rabštejna*⁴²⁾ z r. 1469. V obsahu díla⁴³⁾ nejsou humanistické prvky tak zřejmé jako v jeho formě, zejména v tom, že dialog je zarámován do listu, určeného Giovanni Grassovi, kterého Rabštejn znal ze svého italského pobytu v letech 1464—1467 jako znalce římského i církevního práva na universitě v Pavii.

Rabštejnův *Dialog* je ve své době spisem výjimečným. Humanistický literární proud⁴⁴⁾ lze sledovat až od sklonku 15. století — ale pak mohutní po celé století šestnácté. Hegemonem kultury bylo měšťanstvo, které jako stav politicky značně zesílilo v době husitské. Od konce 15. století je však ze svých pozic postupně

⁴⁰⁾ J. Truhlář, op. cit., str. 23.

⁴¹⁾ O tom píše v VI. kapitole.

⁴²⁾ B. Ryba upozorňuje vedle humanistických dialogů, zejména Petrarkových a Sylviových, i na pravděpodobný vliv dialogu „bývalého člena kanceláře Fridrichovy Jana Troestra (1454), v němž vystupoval také „učení rytíř český“, Janův bratr Prokop“. (Předmluva k *Dialogu*, str. 8, Praha 1946.)

⁴³⁾ V něm je rozmluvou čtyř českých šlechticů vyjádřeno stanovisko čtyř názorových skupin na panování Jiřího z Poděbrad a na jeho vztah k papežské autoritě.

⁴⁴⁾ Tohoto termínu užívám v Hrabákově vymezení ze studie *Problém střídání literárních směrů v starých slovanských literaturách* (Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, str. 233, CSAV, Praha 1958).

vytlačováno feudály. Pro šlechtu ovšem není už typický válčící rytíř, ale velkostatkář, hospodařící ve vlastní režii. Tato skutečnost vedla některé buržoazní historiky⁴⁵⁾ k přesvědčení, že úloha šlechty v hospodářství první poloviny 16. století byla progresivní. Marxistická historiografie však nové způsoby podnikání šlechtických velkostatků nepřeceňuje.⁴⁶⁾ Velkovýroba může totiž být pokroková jen tehdy, je-li spojena s technickým pokrokem. Nebylo tomu tak v tomto případě, protože šlechta používala starých výrobních způsobů. Podnikatelské úsilí šlechty, která v 16. století ztratila svou dřívější vojenskou důležitost, a snažila se proto uplatnit ve výrobní oblasti, pokrokové nebylo, její zásah do vývoje hospodářství nebyl rozhodující. Rozhodující bylo podnikání měšťanstva, jež používá stále progresivnějších způsobů výroby. Toto měšťanstvo je také vlastním základem epochy renesance, i když u nás nebyla vytvořena renesance jako ideologie revoluční buržoazie, která by si jménem celé privilegované části národa (ve skutečnosti ovšem pouze v zájmech vlastních) určila za cíl osvobození člověka z feudalismu.⁴⁷⁾

Ekonomická situace, kterou jsem načrtl, způsobila vznik a rozvoj dvou oblastí humanismu. První se váže hlavně k vysoké šlechtě. Latinsky píšící humanisté z jejich řad se převážně hlásí k římské církvi a je příznačné, že nejpřednější z nich zaujímají vysoké církevní postavení. Jan z Rabštejna je vyšehradským proboštem stejně jako Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Augustin Olomoucký-Kaesenbrot je proboštem olomoucké kapituly, Tas Černoorský olomouckým biskupem. Důsledkem třídní příslušnosti latinských humanistů byla exklusivnost literárního proudu; není však správné vidět v pěstitelích latinského humanismu na naší půdě tvůrce, kteří odmítali přispět svým dílem do národní kultury. Latinští humanisté se domnívali, že svými spisy oslavují také svůj národ, jemuž tím vyhrazují čestné místo v soudobé světové kultuře. A tak z tvorby těchto autorů plyne jistý paradox, který lze konkrétně ukázat na hlavním představiteli latinského humanismu vladislavského: Bohuslav Hasištejnský na jedné straně píše dílko věnované českým poměrům, nazvané *Ad sanctum Venceslaum satira* (1489), na druhé straně přísně a uraženě odmítá pokus Řehoře Hrubého z Jelení o překlad svých prací do češtiny. Rozpor mezi kosmopolitním a národním cítěním neřeší v zájmu celé národní pospolitosti, k jejímž zdravým složkám o n — kabinetní spisovatel — pro svou učeneckost a výlučnost proniknout nemohl. K lidovým vrstvám ani nikdy proniknout nechtěl, neboť mu šlo hlavně o produkování literatury pro nejvyšší vrstvy společnosti.

⁴⁵⁾ Míním zejména Františka Hrubého, autora několika materiálově bohatých prací o feudálním velkostatku, např. *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.* ČČH XXX, 1924, str. 205—236, 433—469.

⁴⁶⁾ Srov. *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu II.* od Františka Kavky, str. 223 (SPN, Praha 1956) nebo *Přehled československých dějů*, díl I (autorský kolektiv), str. 283n. a 326n. (ČSAV, Praha 1958).

⁴⁷⁾ Kardos Tibor, op. cit., str. 16n.

Stoupenci humanismu u nás z řad šlechty si humanismus pro své potřeby určitým způsobem upravili: nepřijali a neosvojili si renesanční světový názor, ale jen vnějškový zájem o antickou literaturu, jejímiž opisy zdobili své knihovny. Psaní latinských dopisů, epigramů, satir, elegií apod. patřilo u nich k dobové módě, stejně jako to, že se rádi okázale stylizovali v mecenášskou pózu ve vztahu k jiným autorům, společensky níže postaveným.

Skupina našich národních humanistů se od humanistů latinisujících odlišuje nejen jazykem, jehož ve své tvorbě užívali (někteří ovšem psali také zčásti latinsky, např. V. Kornel ze Všehrd nebo O. Velenský), ale namnoze i třídní a náboženskou příslušností: národní humanisté jsou většinou měšťanského původu a utrakvistického přesvědčení. Také jejich vztah ke kolébce humanismu — Itálii — je jiný než u humanistů latinských. Ti se mohli chlubit dlouhodobým pobytem — někdy i několikanásobným — v Itálii,¹⁸⁾ kdežto pěstitelé národního humanismu Itálii většinou z autopsie neznali. S faktem, že se někteří národní humanisté, např. Řehoř Hrubý,¹⁹⁾ s italským prostředím neseznámili, souvisí otázka, kde vůbec mohli humanistické myšlenky poznat a kde se naučili rozumět humanistickým formám. Určitě to nebylo na pražské universitě, která ještě na začátku 16. století uzavírala své dveře před novými myšlenkovými směry. Je nasnadě, že právě universitní prostředí mělo být pro přijetí nových myšlenek nejvnímavější, avšak pražská universita je na konci 15. a na začátku 16. století stále ještě vedena středověkým způsobem, její učitelské síly nevyvíkají vzdělaností a novým kulturním proudům se houževnatě brání. O tom nepřímě svědčí i to, že nadějný učenec Václav Písecký odchází znechucen do Itálie, aniž dokončil jednoroční období své děkanské funkce. Nezájem university o humanismus byl nepochybně způsoben tím, že vedení university bylo v rukou utrakvistů myšlenkově konzervativních. Humanismus se tedy v prvním období vyvíjí hlavně v soukromých kroužcích²⁰⁾ a zde se asi někteří naši národní humanisté s novým směrem seznámili konzultacemi u propagátorů humanismu žijících u nás určitou dobu, jako byl Ital Jeroným Balbus nebo Němec Konrád Celtes.

Dvojí jazykově rozdílná linie našeho humanistického písemnictví na počátku 16. století odráží tedy do jisté míry společenské prostředí, v němž humanistická literatura vznikala. Latiny používají katoličtí šlechtici, jimž jejich hmotné postavení dovoluje napodobovat renesanční styl života, s nímž se seznámili v Itálii, kdežto česky píší měšťané utrakvisté, kteří usilují o hospodářský vzestup své vrstvy a kteří literatury používají jako účinného nástroje v boji politickém i myšlenkovém.

¹⁸⁾ Tak např. sedm let tam pobyl Racek Doubravský z Doubravy, autor latinské stylistiky a prozaického latinského zpracování dívčí války.

¹⁹⁾ Ovšem tradiční tvrzení, že Hrubý nebyl v Itálii, nelze zatím průkazně doložit. Je to však dosti pravděpodobné, i když ne v tak velké míře, jako u Konáče.

²⁰⁾ K tomu srov. W i n t r o v y *Děje vysokých škol pražských*, str. 23n. Praha 1897.

Specifičnost naší literatury v období renesance je v tom, že humanismus není převažující složkou soudobé literární kultury. Humanismus se rozvíjí vedle písemnictví reformačního a vedle tzv. lidového čtení. Starší literární historie označovala celý náš kulturní vývoj mezi husitstvím a Bílou horou jako období „humanismu a reformace“ a tyto „proudy“ pak buď stavěla do protikladu, nebo je prostě kladla vedle sebe jako „proudy“ na sobě v podstatě nezávislé. Domnívám se, že dosavadní pojetí není zcela správné; je totiž třeba najít společného jmenovatele, na který by se daly oba tyto „proudy“ uvést. Literární snažení doby není totiž dáno antinomií humanismu a reformace, ale antinomií humanistické a reformační literatury na jedné straně a tzv. lidového čtení na straně druhé (tuto antinomií však nemůžeme chápat nějak absolutně). Přitom je ovšem třeba řešit problém vztahu humanismu a reformace.

Před stejným problémem stála donedávna i literární věda polská. Klíč k řešení nalezl zde Kazimierz B u d z y k v práci *Z dziejów renesansu w Polsce*,²¹⁾ v níž vychází z Engelsova vymezení renesance, formulovaného v úvodu k Dialektice přírody,²²⁾ a z tohoto hlediska zkoumá vývoj polské literatury 16. až 17. století. Budzyk ukazuje na stejný ekonomický podklad humanismu a reformace a oba tyto „proudy“ vykládá jako dvojí odraz téže dějinné tendence, totiž úsilí buržoazie o získání politické a hospodářské moci. Do polské renesance pak pojímá všechno kulturní dění (reformační i renesanční v užším slova smyslu) od poloviny 15. století do prvních desetiletí 17. století.²³⁾

Toto pojetí by se snad mohlo aplikovat také na naši literaturu, i když u nás převládá varianta tradičně zvaná reformace. V evropských zemích v 15. až 16. století ostatně dominovala vždy jedna z obou variant, buď renesance v užším slova smyslu, nebo reformace. Pro náš kulturní vývoj od husitství do Bílé hory je při vši složitosti třídních vztahů charakteristické, že v průběhu boje feudálů s městy si měšťanstvo vytváří vlastní kulturu, jejímž ideologickým podkladem je reformace.

Reformace vykryštovala jako ideologie buržoazie hlavně v Německu v době jeho značné feudální roztržičnosti. V německé reformaci nešlo jen o náboženské otázky, ale především o řešení vážných společenských a politických problémů, zejména třídních konfliktů mezi feudály, měšťanstvem a nevolníky, a také o řešení rozporů mezi světskými a církevními feudály. Lutherovo vystoupení r. 1517, patřící do oblasti náboženské ideologie, poskytlo onomu společen-

²¹⁾ Wrocław 1953. Touto problematikou se B u d z y k zabýval i ve spise *Przełom renesansowy w literaturze polskiej drugiej połowy XV i pierwszej połowy XVI wieku*. Warszawa 1953.

²²⁾ V českém vydání z r. 1952 (Svoboda, Praha) na str. 21n.

²³⁾ Zařazuje sem tedy Jana z Ludziska, Długosze, Ostroróga, Biernata z Lublina, Marcina Bielského, Koperníka, dále Reje, Kochanowského a další představitele polské literatury „zlatého věku“ i měšťanskou literaturu konce 16. a první poloviny 17. století.

skému a politickému hnutí vyjadřovací formu.²⁴⁾ Měšťanské protifeudální zaměření se pak projevilo i v německé literatuře a rovněž v literatuře naší. Avšak tvorbu se záměry reformními neprodukuje u nás jen luteráni, ale také utrakvisté, kteří se považují za uskutečnovatele husitských ideálů (od nichž se v praxi značně odchyľují), a zejména čeští bratři, kteří náboženský a společenský život chtějí obrodit živou vírou a mravní opravdovostí.

Naše tvorba „reformační“ existuje vedle literatury „humanistické“. Tak vedle Všehrdoва připsu knězi Jírovi k překladu *Knih o napravení padlého* vzniká v posledním desetiletí 15. století celá řada děl nábožensko-reformních; v témže roce (1501), kdy vycházejí Fr. Petrarchy ... kniehy dvojce o lékařství proti štěstí a neštěstí v překladu Ř. Hrubého z Jelení, zveřejňuje br. Lukáš Pražský *Otázky dětinské a Kancionál*. Tyto i jiné doklady o současném vzniku nebo vydání prací „humanistických“ a „reformačních“ ukazují, že naše literatura období vlády Jagellovců a panování prvních Habsburků až do bitvy na Bílé hoře se vyvíjí ve stálém setkávání a prolínání obou variant renesance. Nemáme hermeticky oddělenou literaturu humanistickou (resp. renesanční v užším slova smyslu) od literatury reformační, i když jsou ovšem literární zjevy, u nichž dominuje jedna z obou variant.²⁵⁾

I když humanismus a reformace měly podobný význam při vytváření měšťanské kultury, nelze mezi nimi nevidět rozdíly. Ty jsou dány různými zdroji, z nichž oba „proudy“ pramenily — humanismus z antiky a reformace z původního křesťanství. Těchto diferencí si byla dobře vědoma Jednota bratrská, která z počátku odmítá vyšší vzdělání a pochopitelně i „pohanskou“ antickou vzdělanost. Teprve třídní změny uvnitř Jednoty přispívají ke smíru obou proudů, ke spojení humanistické vzdělanosti s křesťanskými principy v obrozující syntézu.²⁶⁾

Při pohledu na naši literaturu v období renesance nesmíme ztrácet ze zřetele

²⁴⁾ Srov. Engelsovy spisy *Německá selská válka* (Praha 1950) a *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie* (Praha 1949).

²⁵⁾ Moje výklady o vztahu humanismu a reformace setkaly se s nesouhlasem dvou recenzentů sborníku *Příspěvky k dějinám starší české literatury* (Praha 1958), do něhož byla pojata má stať Několik poznámek o Konáčově hře Judith (str. 167 až 184). Milena Cesnáková-Michalová z mých formulací dedukuje, že „Kopecký sa prihovára za používanie tohto termínu (tj. renesance, M. K.) namiesto termínu reformácia“, a soudí, že „v označení prvej epochy (tj. doby od konce husitství do Bílé hory, M. K.) nemožno obísť termín humanizmus“ (Slovenská literatúra VI-1959, str. 112). J. B. Capek zase k mému souhlasu s názorem Budzykovým (který prý „ztožňuje renesanci s reformací“) poznamenává: „Tímto pojetím by však byly anulovány nejpokrokovější hodnoty české reformace.“ (Český jazyk a literatura 1959, str. 430.) Domnívám se, že jde o nedorozumění. Mé poznámky ani neobcházely termín humanismus, ani neanulovaly hodnoty naší reformace, jak snad přesvědčivě ukazuje má práce, napsaná už v době vytištění recenzí. Pokusil jsem se pouze označit celou epochu, pro kterou je příznačná jedna zásadní společenská tendence, termínem renesance. To však nijak nevylučuje, naopak to předpokládá existenci dvou variant literatury uvnitř renesanční kultury, totiž literatury humanistické (resp. renesanční v užším slova smyslu) a literatury reformační. Toto pojetí není v rozporu s akademickými *Dějinami české literatury I* (Praha 1959); srov. část čtvrtou, str. 283n.

²⁶⁾ Srov. k tomu knihu Jiřiny Popelové *Jana Amose Komenského cesta k Všenápravě*, str. 133n. (Praha 1958).

fakt, že literární produkce je většinou nepůvodní, překladová. Proto je nutno studovat především výběr látek k překladům, aby bylo možno stanovit, do jaké míry se literatura zesvětšovala a zlidovovala. Jestliže literární problematiku posuzujeme z hlediska společenské funkce literatury, především její laicizace a jejího zlidovění, přicházíme k poněkud jiným závěrům než tradiční literární historie. Ta totiž dělila humanismus, pěstovaný na české půdě, do dvou poměrně ostře od sebe oddělených skupin s rozlišovacím principem jazykovým. Domnívám se, že toto rozlišení bude nutno zpřesnit právě se zřetel k otázce lidovosti literatury, neboť by snadno mohl vzniknout dojem, že latinisující křídlo bylo „nelidové“ a křídlo národní „lidové“. Skutečnost je totiž složitější, neboť z hlediska vztahu renesanční literatury k lidu není jazykové kritérium zásadní. Je tedy nutno v oblasti literatury psané česky vést řez podle kritérií tematických, čili je třeba v našem tzv. národním humanismu vyhledat a zhodnotit díla pěstující tu tematiku, která byla lidovému publiku nejsrozumitelnější a na svou dobu ideově průbojná. S tím zároveň souvisí nutnost zevrubně zkoumat renesanční literaturu zábavnou, která má spojnici s tzv. lidovým čtením. Tato oblast do jisté míry překlenovala antinomií mezi humanistickým i renesančním písemnictvím a tzv. lidovým čtením.

O literaturu, jež by byla prospěšná českému měšťanstvu i lidovým vrstvám, vědomě usiloval Mikuláš Konáček z Hodiškova, a to nejen jako původní spisovatel, překladatel a upravovatel, ale také jako tiskař a vydavatel. Konáček se po celou dobu své činnosti snažil o harmonické vyrovnání s oběma složkami renesanční kultury a o ústrojně zapojení cizích děl v překladech do soudobého českého písemnictví. Při tomto usilování měl Konáček velkou výhodu ve svém postavení majitele tiskárny: samotná možnost tisku a vydávání knih v národním jazyce nemusela ovšem nutně vést ke zlidovění literární produkce, ale dávala výkonnému tiskaři a vydavateli možnost aspoň kvantitativního rozšíření literatury; jeho zásluhou se kniha dostávala do vrstev, které dosud byly od literatury, fixované těžko dostupnými rukopisy, dosti odděleny. Konáček se nepochybně svou bohatou činností snažil vyhovět dobovým potřebám a různorodým zájmům svých čtenářů, do jejichž okruhu v některých svých předmluvách nebo doslovkách zahrnoval kromě Čechů, Moravanů a Slováků také Poláky.

Konáčův zřetel k oběma složkám renesanční kultury je patrný jak na jeho překladech z italské a německé literatury, tak na jeho tvorbě původní. V jeho celém literárním díle se mísí látky a motivy renesanční v užším slova smyslu, tj. vlastně novověké, s látkami a motivy reformačně náboženskými, v podstatě ještě středověkými. Toto prolínání námětů a motivů se pokusím ukázat a vysvětlit v dalších kapitolách své práce.